

PARADOXURILE ISTORICULUI ÎN *HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR*

Gabriel Mihăilescu*

Structurile paradoxale sunt intim asociate personalității și operei lui Dimitrie Cantemir. Faptul este observat mai întâi de G. Călinescu, care alcătuiește, în a sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, un memorabil portret al principelui moldovean, realizat din juxtapunerea de fascicule contradictorii: „Figura lui, umbrită până azi, e a unui om superior. Voievod luminat, ambițios și blazat, om de lume și ascet de bibliotecă, intrigant și solitar, mânuitor de oameni și mizantrop, iubitor de Moldova lui după care tânjește și aventurier, cântăreț la tambură țarigrădean, academician berlinez, prinț rus, cronicar român, cunoscător al tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, Dimitrie Cantemir este Lorenzo de Medici al nostru” (Călinescu 1988: 42). Suita aceasta de paradoxuri poate fi probată și continuată, în special, prin referire la vasta și deconcertanta sa operă.

Astfel, în *Divanul*, Cantemir dezbate problema raportului dintre materie și spirit, dintre om și natură, dintre trup și suflet în lumina învățăturilor Bisericii Ortodoxe. Totuși, pe de altă parte, el nu se sfiește să traducă, în cartea a III-a a *Divanului* său, tratatul de morală creștină al unitarianului de origine lituaniană Andrea Wissowatius (1608–1678), *Stimuli virtutum, fraena peccatorum*, să invoce teoria – cu conotații hermetice¹ (și gnostice²) – a analogiei dintre „lumea mică” sau „microcosmos” și „lumea mare” sau „macrocosmos”³ sau să citeze din Seneca, persanul Al-Saadi și din Fericitul Augustin, acesta din urmă investit, împotriva tradiției ortodoxe, cu atributul de „svint”.

În *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, Cantemir are numai cuvinte de ocară la adresa rațiunii și a principalului său instrument, care este logica. În scena biblică a ispitirii Evei, el îl pune pe Lucifer să recurgă la metoda logicii

* Facultatea de Litere, Universitatea din București.

¹ Ideea analogiei se găsește și în celebra *Tabula smaragdina* atribuită lui Hermes Trismegistul: „Ce este dedesubt e la fel cu ce este deasupra, iar ce este deasupra e la fel cu ce este dedesubt, pentru a împlini miracolul unui singur lucru” (Trismegistus: 11).

² „Însuși apelul la analogia dintre Macrocosm și Microcosm este o incursiune în domeniul gnostic ce oferă o imagine a naturii și încearcă să explice alcătuirea omului prin conformitatea sa cu structura universului” (Câdea 1974: 48).

³ Teoria este preluată de Cantemir, direct sau prin intermediar, din enciclopedia medievală *Reductorium morale* a benedictinului francez Pierre Bersuire sau Petrus Berchorius, din secolul al XIII-lea.

pentru a o convinge pe Eva să guste din pomul cunoașterii: „O învață logica, adevărată arta de a afla știința prin simțuri, îi arată silogismul sofistic și în sfârșit se încearcă din toate puterile să se consoleze de nenorocirea sa prin nenorocirea altuia și să obțină rezultatul dorit” (Cantemir 1928: 99). În același timp însă, în introducerea la lucrarea sa de logică, *Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii* (*Compendiolum universae logices institutiones*), elaborată la puțin timp după încheierea *Imagini de nezugrăvit a științei sacre*, Cantemir face – într-o frumoasă apostrofă adresată lui Adam și Evei – din logică, dimpotrivă, darul nesperat al lui Dumnezeu oferit omului imediat după cădere ca ajutor de neprețuit și leac pentru ridicarea acestuia din „boală” și pentru întoarcerea sa la adevărata înțelepciune (vezi Cantemir 1995: 93–94). Aceasta este logica – adică „știința senzitivă”, atât de incriminată în *Sacrosanctae scientiae...* –, numită, aici, „cheia celor mai ferecate porți ale filosofiei” și „deschizătoarea și dezvăluitoarea înțelepciunii și a nemăsuratelor comori ale lăcașului acesteia” (Cantemir 1995: 94).

Atitudinea paradoxală nu lipsește nici din lucrările orientalistului și ale islamologului Cantemir. În *Istoria Imperiului Otoman*, autorul utilizează cu precădere izvoare turcești în detrimentul celor ale istoricilor creștini (Cantemir 2012: 24), considerând că primele respectă cu o mai mare acuratețe adevărul istoric. De asemenea, atât aici, cât și în *Sistemul religiei muhammedane*, el își exprimă o nețărmurită admirație față de cultura musulmană, fie că este vorba de muzică, de matematică, literatură, arta împodobirii cărților sau de retorică. În *Sistemul religiei muhammedane*, el nu se exprimă mai puțin elogios față de „virtuțile filosofice și de filosofia lucrătoare de fapte bune” (Cantemir 1977: 395) a dervișilor. În același timp însă, cărturarul moldovean nu conține în a blama, ajungând adesea până în pragul insultei și al calomniei, religia islamică și „barbaria” otomanilor.

În *Loca obscura in catechisi...*⁴, Cantemir se dovedește, în polemica sa cu Theofan Prokopovici (în al cărui catehism pentru copii pătrunseseră unele înrâuriri reformate), un rigorist și un surprinzător apărător al celei mai stricte doctrine a ortodoxiei. Nici de aici însă nu lipsesc argumentele aduse în sprijinul ortodoxiei împrumutate din autorii clasici ai Antichității: Cicero, Vergiliu, Diogene Laertius sau Tibul. Pe de altă parte, deși cărturarul nostru face la un moment dat elogiul limbii grecești, arătând necesitatea cunoașterii acesteia pentru înțelegerea cât mai exactă a învățăturilor ortodoxe, arătând, în același timp, dificultatea traducerii unor termeni grecești în limbile materne (vezi Cantemir 1973: 1106), el își alcătuiește lucrarea în limba latină și se întemeiază, în apărarea principiilor ortodoxiei, pe o serie întregă de argumente extrase dintr-un catehism sau din lucrări polemice romano-catolice (vezi Bodogae 1973: VIII). Dintr-o asemenea lucrare vor fi fost

⁴ Textul a fost publicat în traducere românească de Pr. Prof. Teodor Bodogae: *Locuri obscure în catehismul tipărit în slavonește de un autor anonim sub titlul „Prima învățătură pentru prunci”, iar acum clarificate de principele Dimitrie Cantemir*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1973, XCI, nr. 9–10, p. 1063–1111.

extrase și citatele, cuprinzând cuvinte de apărare a icoanelor, din epistola papei Grigore al II-lea către Leon Isaurul sau a papei Adrian către împăratul bizantin Constantin al VI-lea. Ambilor papi li se acordă, în bună tradiție catolică, atributul de „sfinți” (Cantemir 1973: 1079). Așa se explică și referirea frecventă la „doctorii Bisericii” (Cantemir 1973: 1065), însuși Mântuitorul nostru fiind numit „doctorul slujirii veșnice” (Cantemir 1973: 1066).

Nu mai puțin paradoxal este demersul lui Dimitrie Cantemir atunci când își propune să reconstituie începuturile istorice ale neamului românesc în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1722). Pe de o parte, principele cărturar își poate surprinde încă și astăzi cititorii prin modernitatea neașteptată a metodei sale istorice. Într-adevăr, la un prim nivel de interpretare, Cantemir supune istoria unui atent proces de demitizare, demistificare, deretorizare și obiectivare. Istoria se profilează tot mai mult, în paginile *Hronicului*, și în dezacord cu scrierile istorice ale contemporanilor săi (cu excepția notabilă a *Istoriei Țării Rumânești* alcătuită de Stolnicul Constantin Cantacuzino), ca o reconstituire realizată pe baza surselor celor mai creditabile – izvoarele fiind, pentru prima dată, citate cu titlu, volum și pagină (vezi Panaitescu 1958: 233) – și ca analiză rațională și solid argumentată a faptelor. Caracterul asumat științific al demersului său istoric este potențat și de construirea istoriei pornind de la niște „canoane” sau „postulate” (referitoare la relevanța „tăcerii” izvoarelor pentru fenomenele istorice), pe care, în *Historia moldo-vlachica*⁵, le pune în analogie cu procedeul similar din matematică: „Matematicienii au obiceiul (ei, a căror știință este socotită ca cea mai sigură dintre toate, precum și propozițiunile pe care ea se sprijină, zic cunoscătorii acestei științe, că se află libere de orice îndoială), ei au obiceiul, zic, ca între propozițiile lor, limpezi prin ele însele, să adauge altele, pe care le numesc postulate. Postulatul trebuie totuși să fie atât de izbutit și de potrivit lucrurilor, încât să nu li-l poată tăgădui nimeni, altfel și el ar duce lipsa unei alte demonstrații” (Cantemir 1983: 319).

Adept al teoriei „dublului adevăr”⁶, cea care stă la temelia gândirii moderne, Cantemir disociază între religie și știință, între istoria sacră și istoria politică: „Aicea eu într-o parte las sfânta a *Bibliilor* istorie, a cării izvoditoriu nu omul, ce Dumnezeu să fie fost, cum să cade s-au credzut și să crede. [...] de acestea mai mult a lungi părăsindu-ne, ochii spre istoria limbilor să ne aruncăm” (Cantemir 1999: I 149). Sau, în altă parte: „[...] nici istoria poștește credință, ce știință, că credința trebuie să o avem la lucrurile carile nici dovadă au, nici a să dovedi să pot, care lucru, la istorie puțin și mai niciun loc nu are” (Cantemir 1999: I 230). De asemenea, autorul *Hronicului* nutrește idealul unei istorii pozitive, strict factuale,

⁵ Prima formă a *Hronicului*, redactată, în 1717, în limba latină, pentru Academia din Berlin.

⁶ Ea preconizează autonomia filozofiei naturale față de teologie, punct de vedere aflat în deplină concordanță cu dedublarea specifică spiritului iezuit și baroc al Contrareforme. Această doctrină a bifurcării cunoașterii – prezentă, de altfel, și în opera neoaristotelicianului Teofil Coridaleu – fusese rezumată memorabil într-unul dintre aforismele lui Baltasar Gracián din *Oracolul manual și arta prudenței*: „Trebuie să recurgi la mijloacele omenești ca și cum n-ar exista și divine, și la cele divine ca și cum n-ar exista omenești” (Gracián 1994: 330).

din care să fie eliminată orice intruziune a imaginarului istoric sau legendar. De aici, necesitatea epurării istoriei de „basne”, „povestiri plăzmuite”, „minciuni” sau de „scornituri de crieri” „pentru ca cea adevărată istorie din basne ca grâul din neghină să aliagă” (Cantemir 1999: I 148). În acest spirit, Dimitrie Cantemir se răfuiește de-a lungul *Hronicului* cu nenumărate „basne” și „scorneli” izvorâte fie din ignoranță, fie din dialectica sofistică a unor istorici răuvoitori. Așa sunt, de pildă, „basna” defăimătoare a lui Simion Dascălul, privitoare la descendența românilor din tâlharii Romei sau chiar legenda întemeierii Moldovei de către Dragoș, inclusă în letopisețul lui Ureche. Vorbind la un moment dat despre prezența unor „ciudese” „amestecate” în cursul istoriei într-unul dintre izvoarele ipotetice ale „scorniturii” lui Simion Dascălul, anume o cronică rusească, principele moldovean îl ia în derâdere pe autorul acesteia pentru neputința lui de a face necesara distincție între adevăr și fabulație, între istorie și mitologie creștină: „[...] vrând cu unile ca acéstea istoriia lor să împodobască, ca niște oameni încă crudzi și prostaci în lucruri ca acéstea, fără de nicio deosăbire, ce în mână scris li-au vinit acéia nu numai în loc de istorie adevărată, ce încă și în loc de poveste sfântă au ținut-o ș-au credzut-o” (Cantemir 1999: II 144).

Dimitrie Cantemir sesizează, în spirit modern, intruziunea constantă a retoricii în discursul istoricilor: „Iară voia cea slobodă a scriitorilor și bogată voroava retoricilor, cineș pentru niamul său, precum mintea și inima îl va împinge, ce va scrie și ce sint să laude sau să huliască, vârsta viitoare va videa, și mai ales că unde istoricul mai mult cu ritorica decât cu ființa lucrului să slujéște” (Cantemir 1999: I 154).

De aceea, el se pronunță pentru separarea netă a celor două discipline umaniste, în primul rând, prin îndepărtarea, pe cât posibil, a istoriei de modelarea subiectivă și părtinitoare a izvoarelor sau a faptelor care aparțin trecutului. Cantemir ajunge astfel să proclame imperativul „înstrăinării” de sine, istoricului revenindu-i rolul impersonal al colectării documentelor și a mărturiilor cele mai sigure, judecata asupra acestora fiind lăsată „în mâna și socotiala cititorului” (Cantemir 1999: I 157): „[...] adecă, pentru noi, mai mult altora decât noă credzind, și mai mult adeveriinții lor decât poftii noastre urmând, ca cum singuri pre noi de la noi ni-am despărți și departe ca niște streini privitori, orice scriitorii streini pentru niamul moldovenilor în cărțile sale însămnat ni-au lăsat, veri de lăudat ar fi acélea, veri de hulit, cu bună inimă să le audzim și cu curată conștienție [...] altora să le povestim [...]” (Cantemir 1999: I 156).

Ideea aceasta, reluată de mai multe ori în *Hronic* (vezi Cantemir 1999: I 8, 124, II 166), a detașării de propria subiectivitate, de propria afectivitate sau „pățimire” (cum spune Cantemir, făcând referire la singura dintre cele zece categorii ale lui Aristotel care ar trebui exclusă din istorie – vezi Cantemir 1999: I 156) este ilustrată cel mai bine într-o altă operă a cărturarului moldovean, anume în *Descriptio Moldaviae*. Acolo, în capitolul al XVII-lea al părții a II-a, *Despre năravurile moldovenilor* (dar și în capitolul al XVI-lea, *Despre ceilalți locuitori ai Moldovei*), Cantemir face – în alcătuirea portretului etnopsihologic al moldovenilor –

proba deplinei sale obiectivități în calitate de om de știință. Deși moldovean el însuși și cu toate că scrierea este concepută pentru informarea străinilor, i.e. a membrilor Academiei din Berlin, autorul se dovedește a fi necruțător în caracterizarea poporului român din Țara Moldovei: el nu le găsește acestora decât două însușiri laudabile, „credința cea adevărată” și „ospetia” (vezi Cantemir 1967: 204). În rest, lista cusurilor este lungă și împovărătoare: lenevia și trândăvia, trufia și semeția, beția, lipsa de măsură și de consecvență, intoleranța și, nu în ultimul rând, disprețul față de învățatură.

În sfârșit, năzuința îndepărtării discursului istoric de retorică (i.e. de stilul asianic) este susținută, în *Hronic*, și de formularea unor cerințe privitoare la adoptarea stilului atic, caracterizat prin concizie, adecvare și claritate: „Iubite cititoriule, macar că cât în puțința noastră iaste, ca de voroavă lungă să fugim, în tot chipul silim și în lucru așe de mic [...] groasă și mare carte a scrie, cât nu ne suffere inima, singur poți cunoaște” (Cantemir 1999: II 88).

Așadar, în ciuda acestei exigențe, istoricul se vede nevoit să-și amplifice discursul în încercarea de a elimina „tulburarea și confuzia” pricinuite de erorile de interpretare ale istoricilor mai noi, ceea ce ar duce la restabilirea clarității și simplității istoriei originare: „[...] și macar că istoriia din sine chiară și curată iaste, însă cu tâlcuirile și strămutările scriitorilor mai de pre urmă, mai mult încându-să și învălătucindu-să, de nu să vor întoarce la fântâna și izvorul său cel dintăiu [...] fără îndoință și fără prepus în cunoștința adevărului slobod să îmble (precum noi socotim) nu va putea” (Cantemir 1999: II 88–89).

Aceasta este *o față* a autorului *Hronicului*, cea care legitimează așezarea sa în rândul gânditorilor preilumiști, al celor mai de seamă precursori ai istoriografiei noastre moderne, precum și al celor mai erudiți și riguroși cărturari ai culturii noastre vechi care s-au aplecat asupra începuturilor istoriei românilor. *Cealaltă față* a istoricului – cea care îi conferă profilul unui adevărat *Ianus bifrons* al culturii românești – se află în totală contradicție cu prima. Dacă întâia sa ipostază se potrivește mai bine cu luările de poziție principiale și cu enunțarea unor chestiuni de metodă istorică, cea de-a doua este caracteristică, în special, expunerii propriuzise a evenimentelor și a argumentelor istorice.

Modern este Cantemir – dar dintr-o perspectivă inversă celei analizate până acum – prin miturile⁷ istorice pe care le elaborează și le dezvoltă și care stau la temelia naționalismului ardelean și latinist, al secolelor XVIII și XIX: mitul originilor pur romane ale românilor, mitul continuității și mitul eroismului românesc (vezi Boia 1997: 83 și urm.). De aceea, în paralel cu efortul de obiectivare, scientizare și de raționalizare a istoriei, se petrece în *Hronic* un foarte interesant fenomen de „remitologizare” intensă a ei.

Astfel, Cantemir realizează – prin proiectarea la nivelul istoriei a unui imaginar impregnate de modele umaniste – un laborios proces de „purificare” și de

⁷ Adoptăm aici definiția lărgită, aplicabilă imaginarului istoric, a „mitului” pe care i-o conferă Lucian Boia (vezi Boia 2000: 40).

„înnobilare” a poporului român. Romanii i-au exterminat pe daci sau i-au împins dincolo de hotarele Daciei romane în Panonia, devenind astfel unicii „părinți” ai românilor. În conformitate cu idealul umanist, romanii au „înnobilat” Dacia: „Într-acesta chip dară, pre romano-moldo-vlahii noștri, Roma maica, din lăuntrurile sale născându-i, i-au aplecat și i-au crescut”, iar „Traian părintele, cu obiceiile și armele românești învățându-i, a Dachii adevărați moștenitori i-au pus și cu curat singele fiilor săi, pre Dachia, carea mai denainte varvară era, au evghenisit-o” (Cantemir 1999: I 12). Autorul *Hronicului* nu se oprește aici, ci dublează noblețea originii romane de cea a originii grecești, considerând că românii sunt „a ellinilor nepoți” (Cantemir 1999: I 11). Se recurge pentru aceasta la „argumentul” descinderii romanilor din Eneas, „argument” pe care „celălalt” Cantemir, raționalistul, l-ar fi putut expedia, la fel de bine, socotindu-l cu dispreț ca „basnă” sau „scornitură de crieri”. Însă tentația păstrării purității modelului umanist este mai puternică. Principele moldovean nu se oprește aici, el se ambiționează să demonstreze că românii sunt poporul, nu doar cu cea mai pură, ci și cu cea mai veche origine dintre toate popoarele Europei (cu singura excepție a germanilor): „Căci toate cèle despre apus a Evropii niamuri [...] macar că astăzi mari, tari și evghenisite sint, însă alți părinți nu-și pot cunoaște, fără numai pe gotthi, vandali, unni, sclavoni, adecă a Schithiii înghețate rumpuri” (Cantemir 1999: I 9), în vreme ce romano-moldo-vlahii „a singelui curățenie și a niamului evghenie nestrictă și nebetejită să fie ferit, precum și până astăzi tot așé o feresc” (Cantemir 1999: I 19). De aceea, „nici unul dintre niamuri (alegând pre carii mai sus am pomenit ghermani) cu bătrânéțele și cu vechimea lor să poate alătura” (Cantemir 1999: I 19).

Pentru a putea susține asemenea afirmații, Cantemir dezvoltă, în *Hronicul* său, mitul continuității neîntrerupte a românilor în vechea Dacie. În acest sens, el încearcă să argumenteze nu doar continuitatea unei populații romanizate, ci o continuitate politică și statală, precum și perpetuarea până în prezent a purității de sânge roman. În virtutea acestei scheme mentale preconcepute, el pare să ignore sau interpretează greșit informațiile pe care i le oferă cu claritate izvoarele istorice cele mai sigure. Mutarea provinciilor romane la sud de Dunăre în vremea lui Aurelian, consemnată în *Breviarul* lui Eutropius și în biografia lui Aurelian de Flavius Vopiscus, este interpretată de Cantemir – printr-o analogie nejustificată cu reacția românilor în fața năvălirilor tătarilor din vremea sa – ca o retragere temporară din calea barbarilor (vezi Panaitescu 1958: 241). În continuare, interpretările forțate sau eronate – provocate, mai cu seamă, de confuzia dintre plasarea evenimentelor la nordul sau la sudul Dunării – se propagă și iau proporții însemnate. Toate acestea, doar pentru a păstra coerența modelului istoric imaginat de autor, căci Cantemir vede în istorie ceea ce vrea să vadă. Provinciile Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, întemeiate de împăratul Aurelian la sud de Dunăre, sunt „mutate” de Cantemir la nord de Dunăre (vezi Panaitescu 1958: 242). Apoi, se pretinde că această Dacie nord-dunăreană continuă să facă parte integrantă din Imperiul Bizantin, nederanjată, în general, de războaie, răzmerițe sau de năvălirile

barbarilor (vezi Cantemir 1999: I 239–240, 242, 245, 258, II 26, 50). În sfârșit, statul Asăneștilor este așezat de Cantemir tot la nord de Dunăre, deși acceptă expansiunea acestuia și în sudul fluviului (vezi Cantemir 1999: II 95, 11). Cu privire la acest ultim aspect, el folosește informații din istoria lui Nichita Choniates. P.P. Panaitescu observă însă, oarecum intrigat, că „textul cronicarului bizantin pe care se bazează expunerea lui Cantemir este clar și nu îngăduie astfel de interpretare. Vlahii aceștia, spune el, «locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Hemos (Balcani)»” (Panaitescu 1958: 242). În sfârșit, Negru Vodă și fratele sau vărul său, Dragoș Vodă, fiul lui Bogdan Vodă, retrași temporar dincolo de Carpați din fața invaziei tătarilor și reveniți, în 1274, în statele lor cu existență neîntreruptă din vremea stăpânirii romane, sunt considerați ca fiind descendenți direcți ai lui Ioniță Caloian. Construcția imaginară a etnogenezei românilor ni se înfățișează ca exemplară și fără fisură în *Hronicul* principelui moldovean.

La noblețea de origine, la sângele roman neamestecat în niciun fel cu cel al neamurilor barbare, la continuitatea statală neîntreruptă se mai adaugă și eroismul romano-moldo-vlahilor, ilustrat pe de o parte de izbânzile repurtate de Petru, Asan și de Ioniță Caloian împotriva bizantinilor (vezi Cantemir 1999: I 14, II 85), și, pe de altă parte, de cele ale moldovenilor, obținute, în vremea expansiunii otomane, atât pe calea armelor, cât și pe cea a vicleniei diplomatice: „Aceștea adecă sint aceia romano-moldo-vlahi, carii, după ce au început zmaul cu șapte capete, turcul, atâtea împărății și crăii a răzsăritului și a apusului cu larg și nesăturat gârtan a înghiți și ales mai toată lumea a părților creștinești mai la cea de pe urmă mișelie li-au adus [...]. Ei, ei, dzic, numai singuri, cu minunat a fierului și a aurului meștersug, cum vrăjmășiii, așe lăcomiilor lor înainte ieșind, vii a lui Ahilevs și a lui Uლის, strămoșilor săi, icoane să fie arătat” (Cantemir 1999: I 15). Din această cauză, socotește Cantemir, Soliman al II-lea Magnificul, resemnat fiind în privința caracterului eroic al românilor moldoveni, renunță la tentativa de a-i mai cuceri și le impune doar obligația unui tribut bănesc anual: „Suleiman acela, a Ghermaniii groază, a Ungariii demolitoriu, a sirbilor și a bulgarilor suppuitoriu [...] înțelegând precum împotriva romano-moldo-vlahilor cu neprietenie a mărge iaste cea mai desăvârșită nebunie [...] și asupra a niam ca acesta, cu armele nebiruit fiind, cu armele și cu războiu mai mult a ispiti altă să nu fie fără numai lucru de batgiocura și de primejdia slavii aliosmănești” (Cantemir 1999: I 17)⁸. De altfel, D. Cantemir este cel care impune în istoriografia românească imaginea românilor care au stat ca un zid de neclintit în calea expansiunii otomane înspre Europa apuseană, imagine devenită între timp stereotip de gândire în cadrul reprezentărilor istorice de tip național-identitar: „[...] cu niamul romano-moldo-vlahilor ca cu un zid prea vârtos și nebiruit să să fie slujit, pre carile împotriva a vrăjmașe săriturile păgânilor puindu-l, cu pieptul lor, întregi încă până acmu și în scaunele sale înfiți și odihniți, să-i fie păzit [este vorba despre leși, n.n.G.M.]” (Cantemir 1999: I 16)⁹.

⁸ Vezi și Cantemir 1999: I 18, 89–90.

⁹ Vezi și Cantemir 1999: I 11.

Este vădită în acest tablou al începuturilor poporului român părtinirea de care se lasă ispitit istoricul și „patima” cu care exaltă slava neamului românesc, în ciuda tuturor preceptelor opuse pe care își întemeiază cercetarea. De altfel, într-un loc din *Pridoslovie*, autorului îi „scapă” o mărturisire revelatoare în acest sens: „[...] și pentru izbândirea laudelor și slavii moșiii, până la vărsarea aceii mai de pre urmă a singelui picătură, lupta vom sufferi” (Cantemir 1999: I 7).

Profund inconsecvent se dovedește a fi Cantemir și în ceea ce privește integrarea „poveștilor sfinte”, a legendelor și a tradițiilor istorice, adică a „basnelor”, în țesătura *Hronicului* său. Am văzut că nu doar „basna” scornită de Simion Dascălul, ci și legenda descălecatului lui Dragoș din letopisețul lui Grigore Ureche este combătută de principele cărturar în numele adevărului istoric. La fel, în *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir refuză să facă apel, pentru a reface istoria începuturilor otomanilor, la mituri și legende care țin mai degrabă de fabulația poetică decât de știința istoriei: „Pare a fi o <trăsătură> aparte a celor mai vestite stirpe din lume de a avea o obârșie nesigură sau fabuloasă. Dacă depănăm începuturile celor mai de seamă neamuri de la Greci, Perși sau Romani, ce vom afla, afară de eresuri și de păreri bune de luat în răs ale poeților despre nașterea acelor?! De o parte vei vedea Semizei și Eroii pogorători din cer pe pământ [...] născuți din creier și din coapsă. De alta, vei zări întemeietori ai stirpelor hrăniți de lupoaiice, de cățele sau de albine, zămisliți din balauri, născuți din Hammon – și sute și sute de alte «povești» de aceeași speță” (Cantemir 2012: 32). Și totuși, în *Hronic*, Cantemir se slujește fără complexe de legenda lui Eneas sau de cea a lui Romulus, cel hrănit de lupoaică, pentru a ilustra vechimea și noblețea poporului român, ca de niște adevăruri istorice neîndoielnice și bine documentate, în vreme ce Homer este așezat printre istoricii cei mai demni de încredere (Cantemir 1999: I 150, 265). De asemenea, Cantemir nu se dă în lături în a consemna, ca pe o informație sigură luată din cronicile rusești, că Ruric, șeful vareg, întemeietor al primului stat rusesc cu centrul la Novgorod, ar fi descendent din Prus, fratele lui Octavian August, împăratul roman (Cantemir 1999: II 66–67).

Cât privește dezideratul separării științei de credință, a istoriei sacre de istoria profană, și acesta rămâne mai curând la nivel declarativ, în *Hronic*. În mai multe capitole ale lucrării sale, Cantemir întrețese în relatarea evenimentelor istorice elemente de hagiografie, la fel cum procedau și autorii vechilor *Hronografe*. Astfel, în timpul domniei lui Marc Aureliu se petrece o minune provocată de rugăciunile slujitorilor creștini ai împăratului: în timp de secetă cumplită și de război îndelungat, Dumnezeu face să pogoare asupra oștirii romane o ploaie „lină” și binefăcătoare, în vreme ce „fulgerele cădea cu mare foc și pârjol peste varvari” (Cantemir 1999: I 177). Mai departe, la moartea lui Iulian Apostatul într-un război cu perșii, Cantemir preia, în istoria sa, speculațiile Sfinților Părinți, fără să se îndoiască nicio clipă de adevărul lor: „Sfântul Grigorie Theolog dzice că îngerii l-au omorât; ce au fost ucis prin rugile marelui Vasilie, trimițând Maica Puterilor pre Sfântul Mercurie, precum dovedește Baronie din orația Sfântului Damaschin” (Cantemir 1999: I 221). În alt

loc, este istorisită ridicarea asediului Constantinoplei, în vremea împăratului Heraclius, prin apariția a înseși Preacuratei Fecioare de la Vlaherna în chip de împărăteasă, plimbându-se prin șanțurile de apărare ale cetății (vezi Cantemir 1999: II 29). Și exemplele de acest fel pot continua (vezi Cantemir 1999: II 40).

În sfârșit, autorul *Hronicului* eșuează în încercarea de a ține retorica departe de istorie nu doar în privința eliberării de propria subiectivitate și de „pătımirea” istoricului „aprins” de slava neamului său, ci și în ceea ce privește atingerea unui ideal atic în alcătuirea discursului istoric ce ar trebui să se caracterizeze prin concizie, simplitate, exactitate și claritate. Dimpotrivă, la fel ca și în celelalte scrieri ale sale în limba română, *Divanul* și *Istoria ieroglifică*, Cantemir se complăce cu o irepresibilă voluptate în cultivarea unui stil asiatic de tip baroc aflat sub pecetea artificialului și a excesului. Stilul *Hronicului* este, de aceea, dominat de expansiune și dislocări sintactice, de repetiții și redundanțe, de metafore și alegorii și, nu în ultimul rând, de aglomerarea excesivă a figurilor retorice pe porțiuni reduse de text. Fără a intra în detalii, să amintim în acest sens cele câteva fraze uriașe, labirintice, din primul paragraf al *Pridosloviei* (vezi Cantemir 1999: I 5-6) cu care se deschide *Hronicul*. Sensul acestora nu poate fi descifrat decât la capătul mai multor relecturi și, nici măcar atunci, fără rest.

Să spunem în încheiere că, după părerea noastră, în cazul lui Cantemir, atât omul, cât și opera aparțin structural barocului tipologic, al cărui spirit ar putea fi definit, în modul cel mai cuprinzător și mai sintetic totodată – urmând formularea memorabilă a lui Eugenio d’Ors –, ca fiind „starea de ruptură interioară cu tendință spre multipolaritate” (d’Ors 1971: 207). Considerăm că aceasta este doar una dintre posibilele explicații care pot da seamă de lunga suită de paradoxuri ce străbat opera cantemiriană.

BIBLIOGRAFIE

- Bodogae, Teodor (1973): *Locuri obscure în catehismul tipărit în slavonește de un autor anonim sub titlul „Prima învățătură pentru prunci”, iar acum clarificate de principele Dimitrie Cantemir*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCI, nr. 9–10, p. 1063–1111.
- Bodogae, Teodor (1973): *Dimitrie Cantemir, pedagog și teolog ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCI, nr. 9–10, p. I–VIII.
- Boia, Lucian (1997): *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas.
- Boia, Lucian (2000): *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas.
- Cantemir, Dimitrie (1928): *Metafizica*, trad. de Nicodim Locusteanu, /f.l./, Editura Ancora.
- Cantemir, Dimitrie (1995): *Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii*, trad. de Dan Slușanschi, st. introd., note și indice de Alexandru Surdu, București, Editura Științifică.
- Cantemir, Dimitrie (1967): *Descrierea Moldovei*, trad. de Petre Pandrea, ed. îngrijită de Constantin Măciucă, București, Editura Tineretului.
- Cantemir, Dimitrie (2012): *Istoria creșterilor și descreșterilor Curții othman[n]ice*, ediția a II-a revizuită, trad. de Dan Slușanschi, prefață de Virgil Cândea, București, Editura Paideia.
- Cantemir, Dimitrie (1983): *Historia Moldo-Vlachica*, în *Opere complete IX*, tomul I, prefață de Virgil Cândea, ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Editura Academiei.

- Cantemir, Dimitrie (1977): *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, București, Editura Minerva.
- Cantemir, Dimitrie (1999): *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, 2 vol., ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva.
- Călinescu, G. (1988): *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva.
- Cândea, Virgil (1974): *Studiu introductiv*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*, ed. îngrijită, st. introductiv și comentarii de Virgil Cândea, text grecesc Maria Marinescu Himu, București, Editura Academiei.
- Gracián, Baltasar (1994): *Cărțile omului desăvârșit*, trad., prefață, note și comentarii de Sorin Mărculescu, București, Editura Humanitas.
- d'Ors, Eugenio (1971): *Trei ore în muzeul Prado. Barocul*, trad. de Irina Runcan, București, Editura Minerva.
- Panaiteșcu, P.P. (1958): *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Editura Academiei.
- Trismegistus, Hermes (f.a.): *Corpus Hermeticum*, trad. de Dan Dumbrăveanu, București, Editura Herald.

ABSTRACT

We have resolved to identify the structure of Cantemir's paradoxes in *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Their opposite terms both result out of his humanistic culture and education. In order to achieve this goal we analysed on the one hand the defining elements of the critical rationalism found in his *Hronic* through which history is subjected to thorough processes of demythologization, removal of rhetoric, and objectification. On the other hand, we attempted to emphasize an opposite movement against historical criticism, i.e. promoting traditional mythical structures or establishing a new historical mythology of humanistic nature due to which Dimitrie Cantemir is now considered one of the main forerunners of modern nationalism.

Key-words: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, paradoxes, baroque, historical myths.